

ДИЈАДЕМА НА КОНСТАНТИНОВОМ ПОРТРЕТУ ИЗ НИША НАСТАНАК И РАЗВОЈ НОВЕ ЦАРСКЕ ИНСИГНИЈЕ

Владарско обележје на глави римских императора на најбољи начин дефинише њихову идеологију, а, инсигније ношене у одређеним приликама сведоче о разноврсним аспектима духовног живота поједине епохе. Дијадема није спадала у владарска *regalia* римских царева, будући да је она за Римљане била симбол хеленистичког времена, а *purpura et diadema* везиване су искључиво за краљеве. Иако је Августова владавина у многоме имала карактер монархије, он сам се понашао у складу са прокламованом девизом *regnare sine regio insigni*¹ и није на глави носио дијадему, која се појављује само на његовим портретима насталим у Египту, где је, као наследник Птолемеја, сматран за краља.² Владари после њега, такође, нису носили дијадему, мада се, понекад, она појављује на неким царским портретима, као што је колосална статуа Александра Севера³ или Каракалина државна камеја.⁴ Први званични документ о дијадеми као царској инсигнији је са једног Галијеновог бронзаног медаљона,⁵ на коме је цар приказан са главом забаченом у назад, попут Александра, и са траком у коси, као хеленистички монарси. Дијадему носи и Нумеријан на једном свом медаљону,⁶ док за Аурелијана писани извори кажу да је био први Римљанин који је на главу ставио дијадему и обукао одећу украшену златом и драгим камењем.⁷ То су, ипак, биле спорадичне појаве, а, како је аргументовано показано, инсигнија на Лицинијевој глави са аверсне представе новца кованог у Никомедији, није била дијадема састављена од низа перли, већ лоше изведен ловоров венац.⁸ Трајно ношење дијадеме,

¹ Alföldi, 1935, 263-265.

² Једини познати Августов портрет са дијадемом, данас у Штутгарту, потиче из Египта, док је на Августовом портрету са камеје Strozzi-Blakas, из Британског музеја, дијадема у новије време накнадно додата, cf. Hannestad, 1988, 81-82, note 139, Fig. 53.

³ Alföldi, 1935, 266.

⁴ Hannestad, 1988, 284, note 130.

⁵ Alföldi, 1935, Taf. 10. 9.

⁶ *Ibid.*, Taf. 10. 10.

⁷ Pseudo-Aurelius Victor, *Epitome de Cesaribus*, XXXV, 5.

⁸ Alföldi, 1963, 142-143, Abb. 6.

perpetuum diadema, увео је тек Константин, о чему говоре и бројни антички писци.⁹ Наиме, после дефинитивне победе над Лицинијем код Хрисопоља (*Hrisopolis*) 324. године, освајања његових поседа у источном делу Царства и успостављања *de facto* универзалне монархије, Константинови портрети су преузели добро познату матрицу херојске Александрове слике, што је први пут најављено на новцу кованом за његове *vicennalia* 325. године. На овим емисијама, пре свега оним из источних и панонских ковница,¹⁰ цар је, као раније хеленистички владари, приказан са траком у коси, забачене главе и погледа упртог нагоре. Говорећи о тим царевим портретима на златном новцу, његов биограф или, тачније речено, творац хагиографије првог хришћанског цара, Еусебије из Цезареје, примећује да је Константин, загладан у висине, инспирисан Богом,¹¹ што је блиско тумачењу којим, по речима свог биографа, Александар објашњава да он у својим делима није био вођен властитом вољом, већ оном која долази одозго.¹² На другом месту, описујући Константинову смрт, Еусебије га директно пореди са Александром Великим.¹³ Победом над Лицинијем и освајањем источних провинција, Константин је, попут Александра, створио светско царство, будући да је од тада Римском империјом, после скоро четрдесет година, владао само један цар. То је тренутак када царев лик на новцу почиње да се приказује овенчан дијадемом, која ће се, током наредних година, трансформисати од једноставне траке (*taenia*), преко неколико прелазних форми, до инсигније која ће, са мањим или већим изменама, бити у употреби и у рановизантијском периоду.

Константин се први пут појављује са дијадемом на глави на новцу кованом у Солуну и Никомедији 324. године,¹⁴ дакле пред његове *vicennalia*. На том новцу, као и на оном емитованом у Никомедији 324/25, 325. и 325/26. године,¹⁵ цар је приказан само са врпцом око главе, без икаквих украса на њој. Иста представа је и на солунском ковању за Нову 326. годину,¹⁶ као и на новцу емитованом на путу за Рим, у Сирмијуму и Тицинуму.¹⁷ Дијадема подељена на ромбоидна поља појављује се на мултипли кованој у Солуну 326. године,¹⁸ а на новцу емитованом за прославу *vicennalia* у Риму те године, она је први пут украшена овалним и кружним фасунзима за геме и камеје.¹⁹ На тај начин декорисану тракасту дијадему цар носи и

⁹ Aurelius Victor, *Epitome*, XLI, 14; Cedrenus, I, 517, 7; Chron. Pasch., 529, 18; Malalas, Chron., XIII, 321, 17.

¹⁰ *RIC VII*, 451, nr. 206, 207 (Сисција, 326/27.г.); 517, nr. 145, 521, nr. 168 (Солун, 326, почетак 327. г.); 612, nr. 70, 617, nr. 103 (Никомедија, 324/25, 325.г.); Vasić-Popović, 1975, nr. 26 (Никомедија, 325. г.).

¹¹ Eus., *Vita Const.*, IV, 15.

¹² La Rocca, 2000, 2.

¹³ Eus., *Vita Const.*, IV, 61. 2; 64.

¹⁴ *RIC VII*, nr. 151 (Солун); Vasić-Popović, 1975, nr. 24 (Никомедија).

¹⁵ Vasić-Popović, 1975, nr. 26; *RIC VII*, nr. 70, 103, 108.

¹⁶ Bruun, 1961, Pl. VI, 36.

¹⁷ *Ibid.*, Pl. 24, 25.

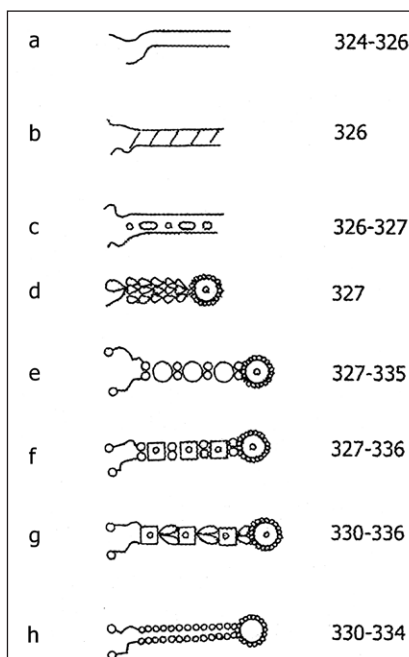
¹⁸ *RIC VII*, nr. 145.

¹⁹ Bruun, 1961, Pl. VI, 187.

на емисијама из Сисције, Сирмијума и Никомедије, из 326/27. године,²⁰ да би, од 327. године, та царска инсигнија постала сложенија, састављена од наизменично постављених розета или квадратних плочица и вертикално нанизаних перли, са већим централним медаљоном.²¹ Исте године појављује се, као привремена варијанта, дијадема коју формирају три низа овалних перли, са централним медаљоном, обрубљеним, такође, перлама.²² Крајеви трака, којима је дијадема била везана на потиљку, почињу да се украшавају ситним перлама, које временом постају све крупније. Од 330. године на дијадеми се, између квадратних плочица, појављују и сегменти у виду ловоровог лишћа,²³ а тада улази у употребу и дијадема састављена од два одвојена низа перли, са великим централним медаљоном²⁴ (сл. 1).

Упоредо са приказима на новцу, дијадема се појављује и на царевим портретима у пуној пластици. На бронзаној глави (сл. 2), нађеној у

Нишу 1900. године приликом рушења старог каменог и изградње новог возденог моста, Константин је представљен овенчан дијадемом која је састављена од наизменично постављених квадратних плочица и по две крупне, вертикално нанизане перле, док се на средишњем делу налази кружни медаљон (сл. 3). Овај тип царске инсигније (сл. 1f) представља варијанту „дијадеме са розетама“, код које се, између вертикално нанизаних перли, налазе кружне плочице (сл. 1e). Обе варијанте се појављују на новцу из 327. године²⁵ и остају у употреби до 335,²⁶ односно почетка 336. године²⁷ (сл. 4). Те године формирају хронолошки оквир за израду и

Сл. 1 Типови дијадема на
Константиновом новцу

Fig. 1 Types of diadems on the coins
of Constantine

²⁰ *RIC VII*, nr. 206, 207 (Сисција); Bruun, 1961, PL. VII, 96 (Сирмијум), 97 (Никомедија).

²¹ *RIC VII*, nr. 163 (Солун), 132 (Никомедија); Vasić-Popović, 1975, nr. 32 (Никомедија).

²² Alföldi, 1963, Taf 13. 198 (Солун).

²³ *RIC VII*, nr. 53 (Константинопољ, 330.г), 242 (Сисција, 335.г).

²⁴ *RIC VII*, nr. 65 (Кизик, 330, 334.г).

²⁵ *RIC VII*, nr. 132 (Никомедија), 167 (Солун); Vasić-Popović, 1975, nr. 32 (Никомедија).

²⁶ *RIC VII*, nr. 208 (Солун).

²⁷ Bruun, 1961, Pl. VIII, 261, 245 (Антиохија).

Сл. 2 Бронзани Константинов портрет из Ниша
Fig. 2 Bronze portrait of Constantine from Naissus

Сл. 3 Дијадема са Константиновог портрета из Ниша
Fig. 3 Diadem from Constantine's portrait from Naissus

Сл. 4 Мултипла Константина, Константинопољ, 330. година (RIC VII, nr. 53)
Fig. 4 Multiple of Constantine, Constantinople, 330 AD (RIC VII, nr. 53)

постављање Константинове статуе у Нишу, чији је бронзана глава била део. Иначе, овај тип дијадеме спорадично су носили, 40-тих година IV века, и Константинови синови, Констанције II²⁸ и Констанс²⁹ (сл. 14d, 15d), а затим Валентинијан³⁰ и Грацијан,³¹ 70-тих година истог столећа (сл. 18a, 20a). Посебној варијанти дијадеме са розетама, састављене од наизменично постављених кружних и квадратних сегмента, између којих су по две вертикално нанизане перле, припада инсигнија са мермерне главе из Тријера, настале око 377. године, а која се приписује Грацијану.³²

²⁸ *Il tesoro*, 1988, nr. 23 (Солун, 338.г.).

²⁹ *Ibid.*, nr. 137, 138 (Тријер, 343.г.).

³⁰ *RIC IX*, nr. 17, 6/6 (Тријер, 367-375).

³¹ *RIC IX*, nr. 49b (Тријер, 377.г.).

³² *Aurea Roma*, 2000, cat. 196 (са цитираном литературом).

Недавно је аргументовано показано да је подизање Константинове статуе било условљено било царским јубилејима или тријумфима, било доласком (*adventus*), односно боравком цара у свом родном граду. Том приликом предложено је датовање постављања статуе у 334. годину, као резултата победе над Готима и Сарматима 332. и 334. године, припрема за царево *tricennalia* 335. године и, нарочито, Константиновог дужег боравка у Нишу између 328/29. и 335. године.³³ Податак о царевом боравку у Нишу у то време изведен је на основу субскрипција закона у Теодосијевом кодексу (*Codex Theodosianus*), које, како то примећује и аутор ове анализе, нису увек поуздан репер за датовање, будући да о појединим датумима из *Кодекса* у стручној литератури постоји обимна дискусија.³⁴ Према ревидираној хронологији Теодосијевог кодекса, доношење два закона у Нишу (CTh II, 15, 1 и CTh II, 16, 2) померено је са 25. јула 319. на 25. јули 329. године,³⁵ а како је цар у овом граду боравио и 13. маја те године (CTh XI, 27, 1), сасвим је могуће да за убрзани поновни долазак у родни град, после боравка у Сердики, где је 29. маја издао едикт (CTh IX, 9, 19), имао посебан разлог. Можда је то, управо, била инаугурација монументалне бронзане статуе, чија сачувана глава носи одлике Константинових портрета са краја 20-тих година IV века,³⁶ што је посебно уочљиво у третману праменова косе који су на средини чела раздвојени и симетрично очешљани.³⁷ Дијадема, приказана на царевој глави, карактеристична је, такође, за овај период његове власти, мада је, као што смо рекли, остала и касније у употреби.

Делове једне сличне царске инсигније представљају, можда, фрагменти накита који се данас чувају у Валтерс уметничкој галерији (The Walters Art Gallery) у Балтимору и у музеју „Лувр“ у Паризу³⁸ (сл. 5-7). Реч је о низовима квадратних плочица од златног лима, чипкасто исецаног у техници *opus interrasile*, са квадратним и овалним фасунзима за смарагде, аметисте и бисер. Вертикално нанизане перле, које би их раздвајале, недостају. Иако ови сегменти подсећају на делове дијадеме са Константиновог нишког портрета, чини нам се да је, ипак, реч о ранијем типу овог украса за главу који се јавља на Константиновом новцу из 326. и 326/27. године (сл. 8). На овим портретима цар је овенчан траком, која може бити састављена и од више спојених сегмента, украшеном овалним и квадратним фасунзима за драгоцено камење, а без медаљона за чеони украс (сл. 1с). Такав медаљон не постоји ни међу данас сачуваним плочицама из Балтимора и Париза, које су могле бити аплициране на пурпурну траку, ношену око главе. Такав украс, осим Константина на

³³ Vasić, 2003, 28.

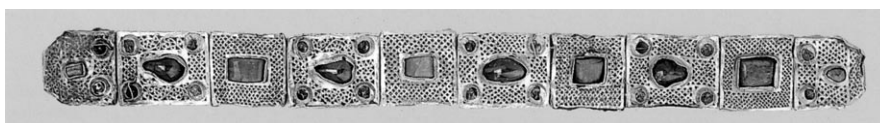
³⁴ *Ibid.*, 25-26.

³⁵ Bruun, 1961, 39-40.

³⁶ Weitzmann, 1979, 16-18, nr. 10.

³⁷ Праменове косе на челу, представљене на исти начин, налазимо и на мермерној Константиновој глави из Метрополитен музеја, датованој у период око 325. године, cf. Weitzmann, 1979, 15-16, nr. 9.

³⁸ Yeroulanou, 1999, cat. 32-34. Поједини аутори сматрају да ови сегменти представљају делове огрлица, а не дијадема, cf. Weitzmann, 1979, 305, cat. 277 (са библиографијом и дискусијом о намени плочица из Балтимора).

Сл. 5 Сегменти златне дијадеме, Балтимор

Fig. 5 Segments of gold diadem, Baltimore

Сл. 6 Сегменти златне дијадеме, Париз

Fig. 6 Segments of gold diadem, Paris

Сл. 7 Сегменти златне дијадеме, Париз

Fig. 7 Segments of gold diadem, Paris

новцу из 326. и 326/27. године, носи и његова мајка Хелена на златним мултиплама, кованим поводом њеног уздицања у ранг Августе, 324/25. године у Сирмијуму,³⁹ Солуну⁴⁰ (сл. 9) и Тријеру.⁴¹ Стога сматрамо да Хеленина дијадема, истоветна оној коју приближно у исто време носи и њен син Константин, има значење инсигније, а не пуког украса за косу који интегрише компликовану „шлем фризуру“. Такво мишљење⁴² је засновано на чињеници да Константинова жена, Фауста, која је, такође, имала ранг Августе, на новцу кованом у њено име само у изузетно ретким случајевима носи дијадему и то у виду неукрашене траке.⁴³ С друге стране, римске царице из ранијег периода, поготову оне из династије Севера и владара после њих, носиле су дијадему уздигнуту на средини, одлику богиња, која је временом задобила облик месечевог српа, односно симбола Луне, као што је зракаста круна њихових мужева означавала светлосни венац Сола.⁴⁴ Са опадањем улоге соларне теологије, нестају и ове царске инсигније, а последње царице које су носиле дијадему богиње Луне биле су Магнија Урбика⁴⁵ и Галерија Валерија,⁴⁶ док се зракаста круна, после краће паузе

³⁹ Vasić-Popović, 1975, nr. 6.

⁴⁰ *RIC VII*, nr. 177; Vasić-Popović, 1975, nr. 11.

⁴¹ Deppert-Lippitz, 1996, 38, Fir. 4.

⁴² Alföldi, 1963, 144-145.

⁴³ Calza, 1972, Tav. LXXXVIII, nr. 311.

⁴⁴ Alföldi, 1935, 240-242.

⁴⁵ *Ibid.*, T. XI, 20.

⁴⁶ *RIC VI*, nr. 53.

Сл. 8 Мултипла Константина, Сисција, 326/27. година (*RIC VII*, nr. 206)

Fig. 8 Multiple of Constantine, Siscia, 326/327 AD (*RIC VII*, nr. 206)

Сл. 9 Мултипла Хелене, Солун, 324/25. година (*RIC VII*, nr. 177)

Fig. 9 Multiple of Helena, Thessalonica, 324/325 AD (*RIC VII*, nr. 177)

у време тетрархије, поново појављује на Константиновом новцу из 309. године,⁴⁷ остајући као уобичајена инсигнија до 324. године. Међутим, дијадема коју носи Хелена, нема карактер божанског атрибута, а, чини нам се, ни обичног украса, већ царске инсигније. Накит из музеја у Балтимору и Паризу по својим стилским карактеристикама припада Константиновом времену,⁴⁸ а врхунска израда везује га за царску радионицу, те је сасвим вероватно да је реч о дијадемама чланова владарске куће.

Поред описаних форми Константинових дијадема, на његовом новцу из 330. године појављују се два нова типа, од којих је један битан за разумевање развоја орнаменталног система, а самим тим и значења те царске ознаке, док други трасира правац будућег развоја ове инсигније. Важно је подсетити да је Константин, по освајању источних провинција Царства, 324. године, почео да носи дијадему у виду траке (сл. 1а), попут Александра и потоњих хеленистичких монарха (сл. 10). Тај тип инсигније носили су и његови синови, Крисп, Константин II и Констанције као цезари, 325. и 326. године.⁴⁹ Дијадеме из каснијег периода Константинове власти, украшене гемама, камејама и драгим камењем, а које су и после њега остале у употреби, не одражавају хеленистичке традиције, будући да узорци из тог доба не постоје, већ одсликавају полихромни стил касноантичке примењене уметности. Према Еусебијевом тумачењу, дијадеме од драгог камења Константину су на дар донела варварска посланства.⁵⁰ Међутим,

⁴⁷ *RIC VI*, nr. 796 (Тријер).

⁴⁸ О карактеристикама накита из Константиновог периода cf. Deppert-Lippitz, 1996, 30-67.

⁴⁹ Alföldi, 1963, Taf. 11. 181 (Никомедија); *RIC VII*, nr. 147, 148 (Солун).

⁵⁰ Eus., *Vita Const.*, IV, 7.

Сл. 10 Солид Константина, Никомедија, 324/25. година (*RIC VII*, nr. 103)

Fig. 10 Solidus of Constantine, Nicomedia, 324/325 AD (*RIC VII*, nr. 103)

Сл. 11 Семис Константина, Никомедија, 330/31. година (*RIC VII*, nr. 172)

Fig. 11 Semissis of Constantine, Nicomedia, 330/331 AD (*RIC VII*, nr. 172)

Сл. 12 Фолис Константина, Кизик, 330, 334. година (*RIC VII*, nr. 65)

Fig. 12 Folis of Constantine, Cyzicus, 330, 334 AD (*RIC VII*, nr. 65)

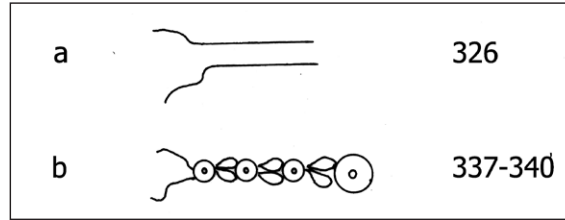
већ од 330. године на Константиновим портретима на новцу преовлађује нова форма дијадеме, која, у ствари, представља традиционални лаворовенац римских владара, приказан као накит (сл. 11). Реч је, такође, о варијанти дијадеме са розетама, али састављеној од квадратних плочица и сегмената у облику лаворовог лишћа, са кружним медаљоном на чеоном делу (сл. 1g). Ова врста дијадеме нема своје узоре у хеленистичким или оријенталним инсигнијама, те у томе можемо видети продор историјско-римског елемента у формирању Константинове дијадеме.⁵¹ Дијадему овог типа носили су и Константинови синови, Константин II, Констанције II и Констанс у периоду од 337. до 349. године⁵² (сл. 13b, 14e, 15c).

Али већ од 40-тих година IV века на новцу Констанција II и Констанса постаје доминантан тип „дијадеме са перлама“, састављене од два низа густо нанизаних перли, са централним медаљоном обрубљеним, такође, перлама, које се налазе и на крајевима трачица за везивање дијадеме на

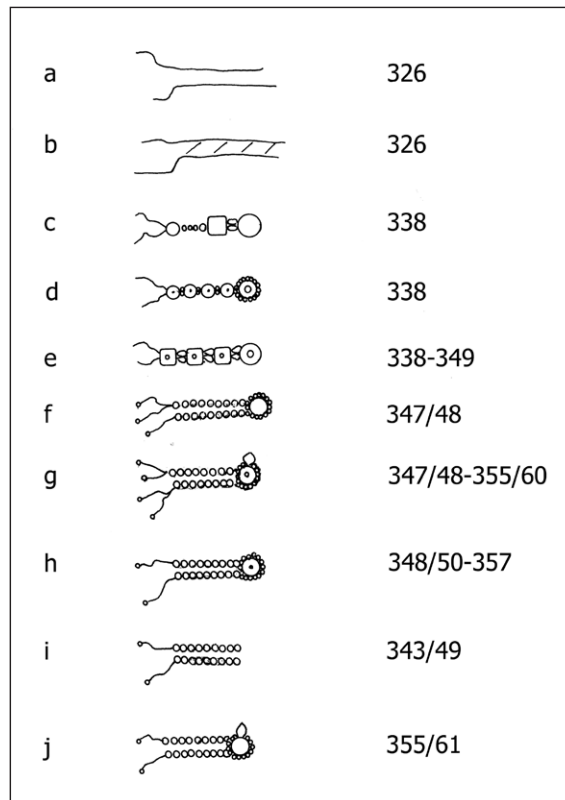
⁵¹ Alföldi, 1935, 159.

⁵² *Il tesoro*, 1988, nr. 25, 47-49, 51, 54-56, 76, 78, 109, 110, 121-123.

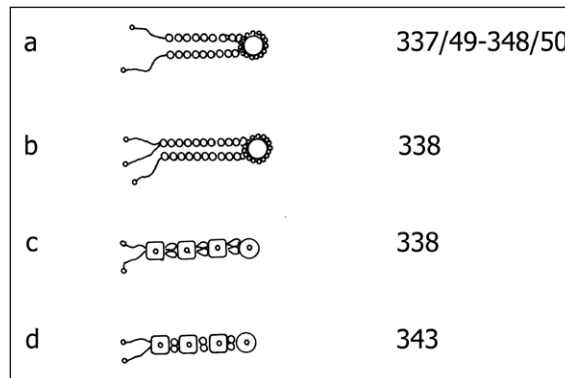
Сл. 13 Типови дијадема на новцу Константина II
Fig. 13 Types of diadems on the coins of Constantine II

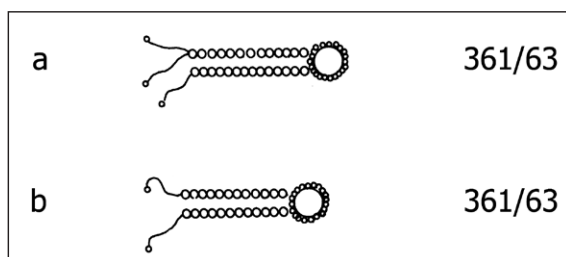

Сл. 14 Типови дијадема на новцу Констанција
Fig. 14 Types of diadems on the coins of Constantius

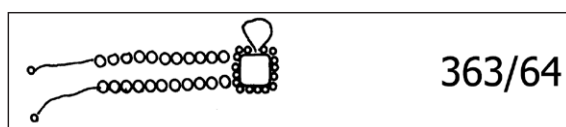

Сл. 15 Типови дијадема на новцу Констанса
Fig. 15 Types of diadems on the coins of Constans

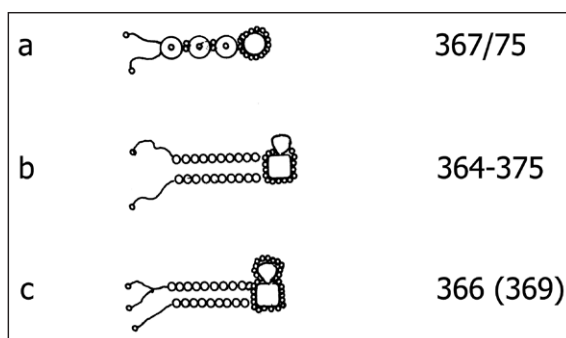

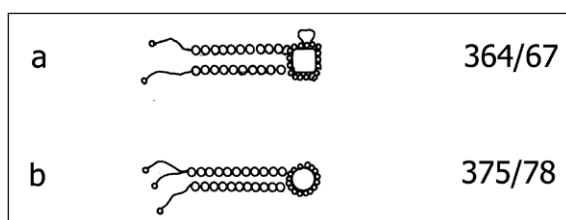
Сл. 16 Типови дијадема на новцу Јулијана
Fig. 16 Types of diadems on the coins of Julian

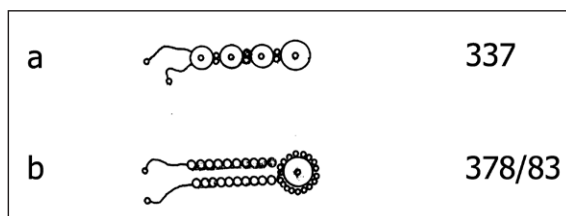
Сл. 17 Дијадема на новцу Јовијана
Fig. 17 Diadem on the coin of Jovian

Сл. 18 Типови дијадема на новцу Валентинијана I
Fig. 18 Types of diadems on the coins of Valentinian I

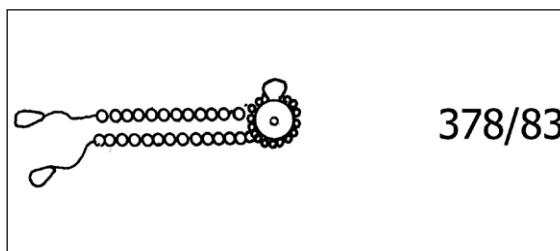
Сл. 19 Типови дијадема на новцу Валенса
Fig. 19 Types of diadems on the coins of Valens

Сл. 20 Типови дијадема на новцу Грацијана
Fig. 20 Types of diadems on the coins of Gratian

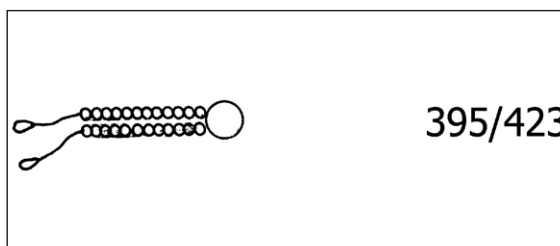
Сл. 21 Дијадема на новцу
Теодосија I

Fig. 21 Diadem on the coin of
Theodosius I

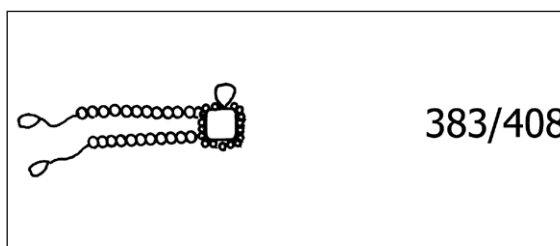
Сл. 22 Дијадема на новцу
Хонорија

Fig. 22 Diadem on the coin of
Honorius

Сл. 23 Дијадема на новцу
Аркадија

Fig. 23 Diadem on the coin of
Arcadius

Сл. 24 Триенс Јустинијана,
Цариград, 527-565. година
(*MIB I*, nr. 19)

Fig. 24 Triens of Justinian,
Constantinople, 527-565, (*MIB*
I, nr. 19)

потилку⁵³ (сл. 14f-j, 15a-b). Тај тип дијадеме уочава се и на мермерној глави из Метрополитен музеја у Њујорку која се, на основу портретних карактеристика, приписује Констансу.⁵⁴ У појединим случајевима чвор на потилку је компликован и састоји се од две, три или четири врпце, завршене крупним перлама (сл. 14f-g, 15b, 16a, 18c, 19b). Дијадема овог типа (сл. 1h) појављује се већ на Константиновом новцу из 330. године⁵⁵ (сл. 12), мада је употреба тог типа наговештена још 327. године једном привременом формом, састављеном од три низа густо нанизаних перли, са кружним централним медаљоном⁵⁶ (сл. 1d). Дијадеме са перлама приказане су и на портретима који се приписују Константину, на гемама из Градских музеја (Staatliche Museen) у Берлину⁵⁷ и из Британског музеја (British Museum) у Лондону.⁵⁸ Дијадеме које формирају два низа нанизаних перли носе сви цареви до краја IV века (сл. 14-23). Неки од њих, као Јовијан,⁵⁹ Валентинијан I,⁶⁰ Теодосије⁶¹ и Аркадије,⁶² приказани су са дијадемама које у средишњем делу низова перли имају велики квадратни украс, обрубљен перлама и наглашен драгим каменом на горњем рубу (сл. 17, 18b-c, 21, 23). Судећи по бронзаном портрету из Музеја у Лиону, на дијадеми Јулијана Апостате, између два низа перли, налазили су се наизменично постављени драгуљи у кружним и квадратним фасунзима, раздвојени вертикално нанизаним перлама.⁶³ Све су то, међутим, варијанте истог типа дијадеме, који ће остати у употреби и у рановизантијском периоду, када ће такву инсигнију понети Јустинијан⁶⁴ (сл. 24), а, с додатком бочних привезака и крста на централном пољу, и наредни цареви. Изглед те дијадеме дефинисан је још у Константиново време, када се од траке хеленистичких владара, преко варијанти дијадема са розетама, којима припада и царско обележје са нишког портрета, развио касније општеприхваћен тип дијадеме са перлама, која ће се, додавањем крста и других хришћанских симбола, у наредном периоду трансформисати у круну.

⁵³ *RIC VIII*, nr. 41 (Сисција, 338.г., Констанс); 238 (Тријер, 347/48. г., Констанције), 81 (Антиохија, 347/48. г., Констанције); *Il tesoro*, 1988, nr. 34 (Солун, 337-349. г., Констанс).

⁵⁴ Weitzmann, 1979, 16-18, nr. 13 (са цитираним литературом).

⁵⁵ *RIC VII*, nr. 65 (Кизик).

⁵⁶ Alföldi, 1963, Taf. 13. 118 (Солун).

⁵⁷ *Aurea Roma*, 2000, cat. 211.

⁵⁸ *Ibid.*, 77, Fig. 22.

⁵⁹ *RIC VIII*, nr. 223.

⁶⁰ *RIC IX*, nr. 6a, 7a, 8a, 14a; Кондић, 1966, 45-52 (Константинополь).

⁶¹ *RIC IX*, nr. 43b.

⁶² Sabatier, 1862, nr. 19.

⁶³ Alföldi, 1978, 284-304, Taf. II, Abb. 3.

⁶⁴ *MIB I*, nr. 19.

Библиографија

- Alföldi, 1935 A. Alföldi, Insignien und Tracht der römischen Kaiser, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 50, 1935.
- Alföldi, 1978 A. Alföldi, Einige Porträts des Kaisers Julian Apostata, in: *Julian Apostata* (hrsg. R. Klein), *Wege der Forschung* 509, Darmstadt, 1978.
- Alföldi, 1963 M.R. Alföldi, *Die Constantinische Goldprägung*, Mainz, 1963.
- Aurea Roma*, 2000 *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana*, Roma, 2000.
- Bruun, 1961 P. Bruun, *Studies in Constantinian Chronology, Numismatic Notes and Monographs No. 146*, New York, 1961.
- Calza, 1972 R. Calza, *Iconografia romana imperiale da Carausio a Giuliano (287-363 d.C.)*, Roma, 1972.
- CTh *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions* (ed. C. Pharr), Princeton, 1952.
- Deppert-Lippitz, 1996 B. Deppert-Lippitz, Late Roman Splendor: Jewelry from the Age of Constantine, *Cleveland Studies in the History of Art I*, 1996.
- Hannestad, 1988 N. Hannestad, *Roman Art and Imperial Policy*, Aarhus, 1988.
- Il tesoro*, 1988 *Il tesoro nascosto. Le argenterie imperiali di Kaiseraugst*, Roma 1988.
- Кондић, 1966 B. Кондић, Непознати златни медаљон Валентинијана I, *Старинар XVII*, 1966.
- La Rocca, 2000 E. La Rocca, Divina ispirazione, in: *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana*, Roma, 2000.
- MIB I W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini I*, Wien, 1973.
- RIC VI* C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage VI: Diocletian to Maxentius A. D. 294-313*, London, 1967.
- RIC VII* P. Bruun, *The Roman Imperial Coinage VII: Constantine and Licinius A. D. 313-337*, London, 1966.
- RIC VIII* J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage VIII: The Family of Constantine I, A. D. 337-364*, London, 1981.
- RIC IX* J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage IX: Valentinian I to Theodosius I, A. D. 364-395*, London, 1968.
- Sabatier, 1862 J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines I*, Paris, 1862.
- Vasić-Popović, 1975 M. Vasić-V. Popović, Un trésor de monnaies d'or de Sirmium, *Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Antiquité 87/1*, 1975.
- Vasić, 2003 M. Vasić, Boravci Konstantina I u Nišu, *Zbornik radova sa Međunarodne akademije „Kult Sv. Cara Konstantina između Istoka i Zapada“ (Niš, 15. XII 2001)*, Niš, 2003.
- Weitzmann, 1979 K. Weitzman (ed.), *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, New York, 1979.
- Yeroulanou, 1999 A. Yeroulanou, *Diatrita. Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century*, Athens, 1999.

Ivana Popović

**DIADEM ON CONSTANTINE'S PORTRAIT FROM NAISSUS:
ORIGIN AND EVOLUTION OF NEW IMPERIAL INSIGNIA**

The ruler's attribute on the head of Roman emperors defines in the best way their ideology and *insignia* worn on certain occasions bear witness to the different aspects of spiritual life of the certain epoch. The diadem was not a component of imperial *regalia* of the Roman emperors as it was, for the Romans, the symbol of Hellenistic times. Constantine was the first to wear diadem permanently as imperial insignia. Namely, after the decisive victory of Constantine over Licinius at Chrysopolis in 324, after conquering of the territories in the eastern part of the Empire and establishing *de facto* universal monarchy, his portraits took over well-known model of heroic image of Alexander. He was depicted with diadem for the first time on the coins minted in Thessalonica and Nicomedia in 324, that is before his *vicennalia*. On those coins, as well as on the coins issued in Nicomedia in 324/325, 325 and 325/326, the emperor was portrayed only with undecorated fillet around his head. The same image was on the Thessalonica issue for the New 326 Year as well as on the coins minted in Sirmium and Ticinum on his way to Rome. The diadem divided in rhomboid fields appeared on multiple minted in Thessalonica in 326, and on the coins issued in Rome for the celebration of *vicennalia* in the same year the diadem was for the first time decorated with oval and circular settings for gems and cameos. The emperor has diadem decorated in this manner also on coins issued in Siscia, Sirmium and Nicomedia in 326/327 and from 327 this imperial *insignia* became more elaborate, consisting of alternate rosettes or square plates and vertically threaded beads with larger central medallion. The diadem consisting of three rows of oval beads with central medallion, framed also by beads, appeared as temporary variant in the same year. The ends of ribbons used to fasten diadem on the head back started to be decorated with small beads, which became larger and larger in time. Since AD 330 the segments shaped as laurel leaves occurred between square plates on the diadem and at that time the diadem consisting of two separate rows of beads with large central medallion was also introduced (Fig. 1).

The diadem appeared on emperor's sculptured portraits at the same time when it was introduced on coins. On the bronze head found in Naissus in 1900 (Fig. 2) Constantine is represented crowned with diadem consisting of alternate square plates and two vertically strung beads, while a circular medallion was in central position (Fig. 3). This type of imperial *insignia* (Fig. 1f) is a variant of 'diadem with rosettes' consisting of circular plates between vertically strung beads (Fig. 1e). Both variants appeared on coins from the year 327 and remained in use until 335, or the beginning of 336 (Fig. 4). These years are chronological setting for production and erection of Constantine's statue in Naissus, of which the bronze head was part, and which was in our opinion inaugurated in 329, when emperor visited his hometown. Furthermore, Constantine's sons, Constantius II and Constans (Fig. 14d, 15d), also occasionally wore this type of diadem in the forties of the 4th century and, later also, Valentinian and Gratian in the 70s of the same century (Fig. 18a, 20a). The jewelry fragments now in The Walters Art Gallery in Baltimore and in the Louvre Museum in Paris are perhaps the components of a similar imperial *insignia* (Fig. 5-7). These are the series of square shaped plates of golden foil, lacelike decorated in the *opus interassile* technique with square and oval settings for emeralds, amethysts and pearls. The vertically threaded beads that were separating them are missing. Although these segments resemble fragments of diadem on Constantine's portrait from Naissus, we think, after all, that it was an earlier type of head ornament (Fig. 1c), depicted on Constantine's coins from 326 and 326/327 (Fig. 8). Such adornment was also wearing his mother Helena on gold multiples minted in Sirmium, Thessalonica (Fig. 9) and Trier in 324/325, on the occasion of her raising to the rank of Augusta. Therefore, we think that Helena's diadem, identical to the one worn by her son Constantine at the approximately same time, has the meaning of *insignia* and not just mere hair ornament for the complicated 'helmet coiffure'. In addition to the described

Constantine's diadems, two new types appear on his coins from AD 330. One of them is essential for understanding the evolution of decorative system while the other marks the direction of future evolution of this *insignia*. It is important to remember that Constantine, after conquering eastern provinces of the Empire in 324, started to wear a diadem of fillet type (Fig. 1a), like Alexander and succeeding Hellenistic monarchs (Fig. 10). This type of *insignia* had been also worn by his sons Constantine II and Constantius II as caesars in 326. The diadems decorated with gems, cameos and precious stones from the later period of Constantine's reign do not reflect Hellenistic tradition as the models from that time do not exist, but they illustrate polychromatic style of Late Roman applied art. However, the new form of diadem, which in fact represented traditional laurel wreath of Roman rulers depicted as jewelry, prevails on Constantine's portraits on coins already from 330 (Fig. 11). It is also the variant of the diadem with rosettes, but composed of square plates and segments shaped as laurel leaves with circular medallion in the forehead region (Fig. 1g). This type of diadem does not have its models in the Hellenistic or oriental *insignia* so we can recognize here the intrusion of historic Roman element in creating of Constantine's diadem. Constantine's sons, Constantine II, Constantius II and Constans, also wore the diadem of this type in the period from 337 to 349 (Fig. 13b, 14e, 15c). But already from the forties of the 4th century the dominant type on the coins of Constantius II and Constans became the diadem with beads consisting of two rows of densely threaded beads with central medallion, framed also with beads. Beads were also on the ends of ribbons, used to fasten the diadem on the back of the head (Fig. 14f-j, 15a-c). The diadem of this type (Fig. 1h) appeared already on Constantine's coins from 330 (Fig. 12), although the use of this type was indicated already in 327 by one transient form (Fig. 1d). All emperors had been wearing diadems with beads until the end of the 4th century (Fig. 14-23). Some of them like Jovian, Valentinian I, Theodosius and Arcadius, are depicted with diadems having in the center of rows of beads large square ornament framed by beads and emphasized by precious stone on the upper edge (Fig. 17, 18b-c, 21, 23). These are all, nevertheless, the variants of the same type of diadem, that would stay in use also in the early Byzantine period, when Justinian wore such *insignia* (Fig. 24) and, after addition of lateral pendants and cross in central panel, also the ensuing emperors. The appearance of this diadem was determined already in the time of Constantine, when, beginning with the fillet of Hellenistic rulers, *via* the diadem variants with rosettes as is the imperial attribute on the Naissus portrait, developed subsequently generally accepted type of diadem with beads, that would transform into a crown in the ensuing period.

